

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В АСПЕКТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ВИМІРУ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглядається сутність поняття «духовність», трактування означеного феномена вченими; подано аналіз поглядів В.О.Сухомлинського на духовний розвиток і виховання особистості у вимірі сьогодення.

In the article the main idea of 'spirituality' and the definition of this phenomenon by the scientists are considered; analysis of points of view of V.O. Suchomlynsky on the intellectual development and education of the person in the measurement of modern age is represented.

Реформування та модернізація освіти в Україні на зламі століть призвело до руйнування старих ціннісних орієнтирів виховання і пошуку нових. Це насамперед відбилося на пошуку мети навчання і виховання майбутніх громадян країни. Від «радпедівського шаблону – універсалія – комуністичного виховання», «всєбічного і гармонійного розвитку особистості» – до перших обережних поступів духовності. Зауважимо, що вже сьогодні в усіх державних освітянських документах від дошкілля до вищої школи в Україні передбачено кінцевою метою виховання духовних цінностей і формування високодуховної, національно свідомої особистості.

Зазначимо, що поняття «духовність» не є однозначним у своєму змістовому начиненні.

Актуальним і співзвучним сьогоденню є погляди В.О.Сухомлинського щодо сутності духовного розвитку та духовного виховання особистості, які червоною ниткою пройшли через усі педагогічні праці вченого. Зауважимо, що це були 50-ті – 6-ті роки ХХ ст., коли поняття «духовність» ототожнювалось в нашій країні з поняттям «релігійний».

Яку потрібно мати громадську сміливість і водночас педагогічну відповідальність, щоб за таких умов написати книгу «Духовний світ школяра» і низку статей «Духовне життя шкільного колективу», «Духовний світ людини нашого часу», «Духовна культура», «Обмін духовними цінностями», «Здоров'я і духовне життя школярів» і та ін.

Що ж розумів В.О.Сухомлинський під духовністю дитини?

Дозволимо собі здійснити екскурс за змістом педагогічних творів педагога – гуманіста і сфокусувати зернини, що складають поняття духовного розвитку, духовного виховання у розумінні В.О.Сухомлинського.

Цитуємо: «сфера духовного життя особистості – це культура почуттів. Це потреба в іншій людині» [8:307-308]; «це громадська свідомість» [8:587]; «радість творіння добра для інших людей»; «гуманне, людяне ставлення до інших» [8:589]; це «симпатії до своїх близьких, товариськість, дружба, ненависть до ворогів Вітчизни, співчуття до тих кого спіткало горе», «це любов до батьків, повага до людей похилого віку» [7:244]; це «свідома праця на користь людей і насамперед для майбутнього» [7:219]; «духовне життя осяюється світлом благородної мрії про подвиг» [7:224]. Ці визначення можна було б продовжити...

Учений розглядав духовне життя людини як двобічний процес. Він писав: «Багатство духовного життя особистості залежить значною мірою від того, як глибоко людина не лише розуміє, а й відчуває благородство ідей, гуманності, людяності» [7:218].

Отже, під духовною вихованою людиною В.О.Сухомлинський розумів високоморальну, гуманістично спрямовану, фізично досконалу і естетично розвинену особистість, віддану своєму народу, своїй Батьківщині, яка не є байдужою до горя і біди інших людей, яка співчуває іншому і в разі потреби надає дієву допомогу.

Відтепер зіставимо погляди В.Сухомлинського зі ставленням до дефініції «духовність» у сьогоденній Україні та її тлумаченням ученими.

У переважній більшості філософської (О.Бердяєв, В.Соловйов, О.Лосєв та ін.) та педагогічної літератури (Г.Бриль, І.Бужина, О.Барабаш, О.Кузнєцова та ін.) «духовність» ототожнюється з «духовною культурою», розглядається як поведінковий аспект. Інші вчені і філософи (М.С.Каган, І.В.Силуянова, В.Стрелков, В.Г.Федотов та ін.) розглядають духовність як внутрішню якість особистості, один із чинників свідомої людини, що наближує їх до психологів. Психологічну сутність духовності та духовного розвитку дає Ж.М.Юзвак [10]. Духовність розглядається автором як інтегрована якість особистості, що поєднує всі її риси – інтелектуальні, моральні, вольові, фізичні, естетичні з пріоритетом «самоповаги» (що аналогічно, з погляду релігії, до «Гордошів») [10].

Заслуговує на увагу й така думка, що духовність належить до найбільш загадкових характеристик людини та її життя. Відтак, її не можна визначити за допомогою «звичайної логічної дефініції – через рід і видові ознаки», можна означити лише їх певні контури, а саме: «здатність і потреба орієнтуватися на вищі, універсальні цінності Істини, Добра, краси в єдності» [5:50]. У такому розумінні духовність виступає як ідеал, до якого прагне людина та людство у власному духовному самовдосконаленні.

Чи можна на сьогоденному етапі розвитку людства вести мову про духовність у вихованні? – запитує російський вчений В.Д.Шадриков у статті «Духовність і творчість» і відповідає: «Вочевидь, витоки духовності необхідно шукати у факті соціальної сутності людини, у протиставленні і єдності суспільного та особистісного інтересів. Саме ця боротьба породжує поняття Добра і Зла» [9:17]. Автор упевнений у тому, що перемога морального Добра, яке підпорядковує не лише почуття, а й розум, завжди поєднується з жертовністю, супроводжується глибоким емоційним потрясінням. І це мобілізує всі внутрішні сили організму. Цей стан внутрішньої боротьби морального Добра чи Зла і розуму можна назвати «духовним станом» [9:17].

Отже, вчений пов'язує духовність людини з її розумом, емоційним станом, із здатністю емоційно реагувати на свої вчинки і вчинки інших людей. У його концепції духовності звучать мотиви християнської моралі. Зокрема він вважає, що одна людина використала іншу як засіб для досягнення власної корисної мети, то духовність її буде виявлятися у каятті за скоєне. Вчений знову запитує: «Чи є духовність атрибутом віри?» І відповідає, що духовність тісно пов'язана з релігією, вона підсилює духовність, надає їй нового звучання і значущості. Натомість з прогресом у науці, техніці розвивається мораль світська і мораль віри, кожна з яких породжує свою духовність – «духовність світську і духовність віри, які не відокремлені одна від одної, а перебувають у тісному взаємозв'язку» [9:19]. Засобами формування духовності світської і духовності віри є духовна культура (мистецтво, релігія, література, наука), тобто «квазіреальність», яка переводить мораль у почуттєву духовну форму, створює умови для того, щоб вона стала «особистісно значущою» [9:19].

Не можна погодитися з цими міркуваннями, як і не можна заперечити наявність діалектичного взаємозв'язку між поняттями моральність і духовність. Та все ж я б хотіла висловити і свою думку щодо цього.

Духовність як і всіляке інше поняття є поліаспектним у своїй змістовій характеристиці. Я прихильник того, що це не якась особистісна якість чи риса характеру, а своєрідний інтелектуально-чуттєвий, емоційний стан особистості, що протікає на позитивному тлі поведінки і діяльності людини та характеризує її як цілісну особу. Духовність, як і щастя, є тоді, коли людина сама відчуває її наявність у своєму власному «Я» та й всі оточуючі, хто спілкуються з таким психофізичним «Я», відчувають, що це справді людина високої духовності у всіх проявах її життєдіяльності і життєтворчості.

Тракування духовності як інтегрованого поняття обов'язково повинно обіймати і його світське, і релігійне розуміння.

Програма і методичні рекомендації орієнтованого змісту національного виховання і Україні визначають шляхи утвердження загальнолюдської моралі. З-поміж них – виховання ідеалів Добра, Правди, Свободи, Любові, Дружби, Справедливості, Совісті, людської

Гідності; моральної свідомості і моральних переконань, моральних почуттів, що відбивають ставлення до Батьківщини, людей і самих себе; розуміння загальнолюдської моралі; виховання високоморального ставлення до людей, правдивості і скромності, сміливості і мужності, товариськості і дружби; виховання потреби у формуванні моральних якостей, готовності до морального самовиховання [5:12]. Все це співвідноситься з розумінням поняття «духовне виховання» і «духовний розвиток».

Саме таку мету кінцевого результату виховання громадянина окреслив і Василь Сухомлинський. Отже, ми впевнено можемо сьогодні стверджувати, що педагогічні ідеї В.Сухомлинського щодо виховання людської духовності українського народу вже втілюються у життя на шпальтах державних документів, що проєктують результати виховання своїх громадян на майбутнє.

Високодуховною людина не народжується. Вона нею стає у результаті цілеспрямованих виховних впливів, у процесі активної діяльності. З цього приводу В.О.Сухомлинський писав: «Ефективність керівництва духовним життям за всіляких умов залежить насамперед від характеру активної діяльності, від того, як вона утверджує у свідомості школяра величні, благородні почуття, і до якої нової, серйозної діяльності вона його спонукає» [7:219].

Одним із шляхів виховання духовності в дітей учений бачив у прищепленні дітям любові до природи, до рідного краю, до рідної домівки. До всього того, що сьогодні вчені йменують «екологією» (нагадуємо етимологію слова «екологія» – це наука про дім, про домівку) – і довкілля (що означає «довкілля», інтегрований образ знань про природу та навколишнє середовище).

Відтак, народились у педагогічній спадщині вчителя-новатора «Школа радості», «Школа під блакитним небом», «Зелений клас», «Подорож у природу», «Книга природи», змістовною лінією яких було прилучення дітей до джерела думки, джерела розуму і мови, джерела духовності, до витоків самої людини як живої, мислячої істоти, і водночас охорона, за словами В.Сухомлинського, «періоду дитинства, нервової системи дитинства, мозку від перевантажень» [7].

Донька В.О.Сухомлинського О.В.Сухомлинська на VIII Всеукраїнських педагогічних читаннях у доповіді «В.О.Сухомлинський і проблеми дитинства» визначає інноваційні підходи вченого до розв'язання проблеми дитинства.

У розумовому розвитку дитини, зазначає вчена, В.Сухомлинський висунув на перше місце ідею створення духовно-інтелектуального тла, де особистість дитини набуває певної автономності й залежності. Основні категорії, які використовує педагог – це «радість пізнання світу», «радість відкриття світу», «олюднення знань», «духовне тло». Вони вписують дитину в природне середовище на основі розвитку її допитливості. «Радість пізнання» у Сухомлинського йде від почуття успіху, заохочення, уваги вчителя, емоційної насиченості, саморозкриття [5:100].

За словами О.В.Сухомлинської, він створив своєрідну «філософію для дітей», спрямовану не лише на розвиток інтелекту, формування творчої думки, а й на формування морально-етичних імперативів і цінностей, які полегшують, допомагають входженню маленької людини у великий світ.

Усі складові формування дитини В.Сухомлинський умістив в естетичну й емоційну атмосферу, де «добро» і «зло» виступають головними оцінювальними й життєвими категоріями [5:112].

Висловлені 40 років тому концептуальні положення Василя Сухомлинського про категорію «Дитинство», екологію дитинства, дитинства в довкіллі, духовний розвиток дітей набули свого подальшого розвитку на сучасному етапі:

1) в інтегрованій освітній програмі «Довкілля» (В.Р.Ільченко, К.Ж.Туз) [4] та серії підручників для кожного класу;

2) у тематичній програмі для дітей дошкільного віку «Моє довкілля» (А.М.Богущ) [3], навчальних посібників для дітей старшого дошкільного віку в 2^x частинах (А.М.Богущ, В.Р.Ільченко).

Освітня концептуальна програма «Довкілля» (В.Р.Ільченко) – це природовідповідна модель неперервної освіти від дошкільня до випускного класу школи, що спрямована, за словами академіка С.У.Гончаренка, на з'ясування умов взаємовідносин між людиною і довкіллям, які приводять до її рівноваги; між людиною і технологією, що обмежують екологічні негаразди; між людиною і культурою, що переносять акценти із задоволення матеріальних потреб на біоцентричну позицію і ставлять у вершину кута зору цінність життя і людини як особистості [4:34].

Це концептуальна природовідповідна модель спрямована на пошук умов рівноваги між Довкіллям, Дитинством і його духовністю, на бік найдорощого, що визначає майбутнє кожної держави, – Дитинства.

Програма «Моє довкілля» розрахована на роботу з дітьми старшого дошкільного віку, натомість це не унеможливує те, що вихователь може працювати водночас і за іншими загальнопедагогічними і тематичними програмами, які відповідають Базовому компоненту дошкільної освіти.

За змістом запропонованої програми підготовлено навчальний посібник для вихователів і батьків дітей старшого дошкільного віку (А.М.Богущ, В.Р.Ільченко. Довкілля. – Полтава, 2001, 2003). Крім того, нами опубліковано підручник для студентів ВНЗ дошкільних факультетів «Методика ознайомлення дітей дошкільного віку з довкіллям».

Вважаємо, що реалізація означених програмно-методичних матеріалів сприятиме реалізації висловлених В.О.Сухомлинським концептуальних положень дитинства, розвитку духовності майбутніх громадян України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богущ А.М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008.
2. Богущ А. Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. – К.: Видавничий дім «Слово», 2008.
3. Богущ А.М. Моє довкілля. – К.: Шкільний світ, 2006.
4. Ільченко В.Р., Туз К.Ж. Освітня програма «Довкілля». – К., Полтава, 1999.
5. Орієнтовний зміст виховання в національній школі. – К., 1996.
6. Сухомлинська О.В. Сухомлинський В.О. і проблеми дитинства // Наука і освіта. – 2001. – №5.
7. Сухомлинський В.О. – Т.2. – К.: Радянська школа, 1974.
8. Сухомлинський В.О. – Т.5. – К.: Радянська школа, 1978.
9. Щадриков В.Д. Духовність и творчество // Школа духовности. – 1997. – №2.
10. Юзвак Ж.П. Духовність: психологічні аспекти// Українська психологія: сучасний потенціал. – Т. 3. – К., 1996.

УДК 37.02

Є.П. Голобородько

СЛОВО ЯК КОМПОНЕНТ ПЕДАГОГІЧНОГО ВСЕСВІТУ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті на основі аналізу педагогічної спадщини Василя Сухомлинського представлено аналіз використання видатним педагогом слова як джерела творчої сили, як засобу благородного впливу на учнів, батьків, колег, читачів та слухачів.

The article based on an analysis of pedagogical heritage Vasilja Suhomlinskogo analysis presents an outstanding teacher of the word as a source of creative power, as well a means of influence on students, parents, colleagues, readers and listeners.